

Мр Јован Матовић, генерал-потпуковник у пензији

У првом поглављу приказан је извоз оружја и војне опреме у свету од 1950. до 1990. године. У том периоду извезено је оружја у вредности већој од 1.000 милијарди долара. Извоз оружја из претходне Југославије у том периоду остварен је у вредности од 14 милијарди долара.

Стање на светском тржишту оружја после 1990. године приказано је у другом поглављу. Рат у Персијском заливу и регионални сукоби (у 1993. години било их је 35) потенцирали су ранија ратна жаришта на Средњем истоку, Балкану, Кавказу, источној Азији, Африци и јужној Азији, што је условило повећање производње оружја и извоз на те просторе.

У трећем поглављу процењене су могућности за извоз оружја у регионе света. Војноиндустријски комплекс усмерава произведено оружје према великим ратним жариштима и богатим земљама, које скупо и модерно оружје могу прихватити и платити. Та и таква политика поспешује нестабилност у свету, па производња и извоз оружја морају да се смање ако се жели безбедност света.

Свака земља која жели да има сигурну и јаку одбрану мора да има и модерну војну индустрију. Међутим, војна индустрија је скупа, јер њена технологија, развој и производња морају да прате токове савременог оружја. Зато свака земља, упоредо с изградњом капацитета за производњу појединих врста оружја, тражи и тржиште на које би пласирала део произведеног оружја и тако поделила настале трошкове. Али, нису само трошкови разлог да се оружје и војне услуге стављају у међународне трансфере већ и жеља (поготову великих и моћних земаља) да се обезбеди утицај на техничке и војне односе одређених земаља и региона.

Кратак приказ извоза наоружања и војне опреме у свету и у Југославији до 1990. године

Постоји мноштво информација о трговини оружјем, тржишту оружја и војним пословима (војни инжињеринг, ремонт, обука војних лица), па те изворе треба упоређивати да би се добили сигурнији подаци.¹ Од

¹ Сада у свету постоји више извора у којима се региструју подаци о војној индустрији, развоју оружја, куповини и продаји оружја, ценама и банкарско-финансијским механизмима, трансферима оружја и других војних услуга на том тржишту. Главни извори су: америчка агенција за контролу промета наоружања и разоружања (ACDA); годишњак СИПРИ-а, који издаје Међународни институт за истраживање мира у Стокхолму; часопис „Military Balance“, који годиш-

1950. до 1985. године извоз наоружања и војне опреме, поклони и помоћ били су знатни, што се види из табеле 1.

Табела 1

Земље извознице	Извоз 1950–1985.	Помоћ– поклони 1950–1985.	Извоз у разне земље	Укупно у 2, 3 и 4	Број земаља купаца
1	2	3	4	5	6
САД	146	53			93+ 71 помоћ
Француска	89				
В. Британија	50				
СССР	116	53			
Кина	12				
Свега	413	106	534	1.053	163

За 35 година извезено је оружја у вредности већој од 1.000 милијарди долара. У поклонима оружја предњачили су САД и СССР, али су поклоне давале и Француска, Велика Британија, Кина, а нарочито Немачка од 1989. године, када је дошла до огромних складишта оружја некадашње ДР Немачке. Чак су и мале земље давале на поклон оружје, а међу њима је била и СФР Југославија. Наиме, често се на тржишту оружја конвенционално оружје даје као поклон ако купац купи скупо и модерно оружје (авиони, ракете, подморнице, тенкови итд.). Извоз НВО из СФРЈ отпочет је 1953. године, а у периоду до 1975. године извезено је оружја за, само, 487 милиона долара. Од 1976. до 1990. године извоз је био у успону, што се види из табеле 2.

Табела 2

Извоз	1976–1980.	1981–1985.	1986–1990.	Укупно
НВО	1.194	2.650	2.689	6.533
Послови инжињеринга	988	4.611	1.763	7.352
Укупно	2.182	7.251	4.452	13.885
Учешће (%)	16	52	32	100

Извоз НВО и војног инжињеринга 1976–1990.² (милијарде долара)

ње издаје Међународни институт за стратегијске студије (IISS) у Лондону; иностране војне студије (часописи, публикације); публикације о војној помоћи, које годишње издаје Агенција војне безбедности и помоћи (DSAA) Министарства одбране САД, и статистичке студије које периодично издаје истраживачка служба Конгреса (CSR) и Конгресна библиотека Сједињених Америчких Држава.

² Међународно тржиште оружја, „Дечје новине“, Горњи Милановац – Београд, 1994, стр. 208.

Извоз по регионима света био је следећи: Африка – 17,7, Блиски исток – 34,8, Азија — 4,6, Латинска Америка – 3,8, западне земље – 3,9 и источноевропске земље – 35,2 одсто.

Извоз НВО у периоду од 1976. до 1985. године био је у порасту, а већ у периоду 1986–1990. лагано је опадао. За извоз НВО СФР Југославија је била ангажовала 25–30 одсто капацитета војне индустрије годишње, што се може сматрати високим извозним коефицијентом. У периоду од 1981. до 1985. године извоз НВО обављан је у 64 земље, од чега и 42 земље у развоју, осам источноевропских и 14 западних земаља. Највећи извоз је остварен на подручју Блиског истока. Укупно, 90 одсто извоза остварено је у Ирак, СССР, Либију, Анголу, Алжир и Пољску, а 10 одсто у све друге земље света. Око 60 одсто свих инвестиционих послова обављено је у Ираку. Структура извоза НВО приказана је у табели 3.

Табела 3

Борбена средства, ремонт, обука	Година		
	1976–1980.	1981–1985.	1985–1990.
Средства КоВ (без оклопних возила)	17,9	19,7	19,3
Ваздухопловна средства	6,8	9,2	7,5
Средства морнарице	6,4	8,3	9,2
Оклопна средства и возила	9,5	8,0	20,7
Ремонт	9,2	9,3	10,7
Обука стручњака	0,1	0,1	
Остала средства	4,8	7,0	1,5
Муниципалитет	34,7	30,6	25,3
Средства телекомуникације (електроника)	5,4	7,6	5,8
Укупно	100	100	100

Структура извоза НВО и војних услуга (у %)³

Муниципалитет свих врста била је главни предмет извоза, затим оклопна и друга возила и стрелачко оружје, а у последње време значајну ставку извоза чинио је ремонт средстава источног порекла (авиони, тенкови, ракете В–В, и друго). (Сасвим је сигурно да ће за те ставке извоза бити могућности и наредних година, па то треба узимати у обзир приликом процене извоза за наредни век).

Свака земља настоји да из сопствених извора обезбеди опремање оружаних снага масовним средствима и муницијом, па приступа развоју војне индустрије и њених капацитета тако да модерна и скупа средства буду у складу с економским ресурсима и могућностима националне економије. Рационалан систем развоја и производње НВО, релативно складан, примењиван је у СФРЈ од 1947. године, тако да је опремање оружаних снага средствима која су се могла производити у земљи, уз

³ Исто.

извоз од 25–30 одсто капацитета, било јефтиније од увоза, а сложени системи су обезбеђивани увозом (суперсонични авиони, ракете З–В, В–В, В–З, електронска опрема, радар и итд.).

Табела 4

Извори опремања	Година					
	1981.	1982.	1983.	1984.	1985–1990.	1981–1990.
Домаћи	61,6	61,6	58,0	51,0	66,1	62,7
Увоз	38,4	38,4	42,0	49,0	33,9	37,3

Извори опремања оружаних снага СФРЈ у периоду 1976–1990. (у %)⁴

Из домаћих извора су оружане снаге опремане више од 62 одсто, а тај проценат је варирао зависно од увоза сложених борбених система, чије су цене на светском тржишту оружја високе (авиони, опрема за морнарицу, електронска опрема итд.), и тај однос је био у корист опремања из домаћих (сопствених) извора. Ипак, значајна средства су издвајана за увоз НВО, што се види из табеле 5.

Табела 5

Увоз НВО	Периоди – године			
	1976–1980.	1981–1985.	1985–1990.	Свега
	1.506	1.879	1.000	4.385

Вредност увоза НВО у периоду 1976–1990. (милиони долара)

Ако се упореди извоз из табеле 2 (13,9 милијарди долара) и увоз од 4,4 милијарде, јасно је да су били позитивни ефекти војне индустрије на економске токове земље.

Садашње стање на светском тржишту оружја

Војне снаге, војни буџети и односи

Војне снаге, војни буџети, економски положај земаља и односи који владају међу државама и народима значајно опредељују стање на тржишту оружја и одређују квалитативне и квантитативне димензије. Превирања која су се догодила на европском простору из основа су променила односе у Европи и у свету у целини. Рушењем Берлинског зида, 1989. године, уједињењем Источне и Западне Немачке у једну државу (СРН), 3. октобра 1990, распадом Совјетског Савеза и престанком совјетског утицаја над источноевропским земљама, остварен је распад источног војног и политичког супарника Сједињеним Америчким Државама, које су сада преузеле кормило у вођењу послова света.

⁴ Исто.

Русија повлачи своје војне ефективне из Немачке, Мађарске и других земаља. Совјетска армија је имала у Источној Немачкој 380.000 војника, 50.000 тенкова, 3.500 авиона и другог модерног наоружања и све то оружје остаје без оперативне употребе, а моћни војноиндустријски комплекс Русије без посла, јер нема захтева за новим оружјем. Залихе оружја су огромне, магацини су пуни, а извоз је заустављен јер је „хладни рат“ такође заустављен.

Табела 6

Земља	Тен- кова	Оклопна борбена возила	Артиље- ријска оружја	Борбени авиони	Наоружани хеликоп- тери	При- медба
Азербејџан	180	1.040	185	20	—	
Белорусија	2.050	1.270	—	357	—	
Грузија	630	940	85	140	—	
Јерменија	30	420	65	—	—	
Молдавија	20	90	80	—	—	
Русија	4.600	6.820	2.785	500	—	
Украјина	2.220	1.120	—	290	—	
Бугарска	625	53	379	24	—	
Мађарска	522	109	200	—	—	
Пољска	1.120	103	706	49	—	
Румунија	1.500	1.106	2.534	56	100	
Словачка	267	261	430	7	—	
Чешка	476	474	651	21	—	
Белгија	25	910	56	—	—	
Вел. Британија		183	—	3	—	
Грчка	144	—	30	—	—	
Данска	146	—	—	—	—	
Италија	—	—	—	—	—	
Канада	—	—	—	—	—	
Немачка	2.924	4.254	1.882	89	—	
Норвешка	41	—	—	4	—	
Португал	—	—	—	—	—	
Франц.	37	23	—	8	48	
САД	894	—	—	—	—	
Турска	5	—	—	—	—	
Шпанија	—	—	45	—	—	
Холандија	170	396	217	—	21	
Укупно	18.150	18.320	10.330	1.566	169	

Преглед вишкова оружја према споразуму о ограничењу конвенционалног наоружања у Европи од 19. нов. 1990, 15. маја 1992. и 17. јула 1992 (Споразум се односи само на регион Европе – од Атлантика до Урала)

Споразум о ограничењу конвенционалног оружја у Европи од 17. јуна 1988, 1. новембра 1990. и 15. маја 1992. определио је количину оружја земљама од Атлантика до Урала, што је створило огромне резерве оружја на европском простору, поред оружја које је било у складиштима као резерва. Вишкови оружја у складиштима и према споразуму приказани су у табелама 6 и 7.

Табела 7

Назив оруђа и оружја	Источна Немачка	Пољска	Словачка	Белорус.	Укр.	РФ ист. од Урала
Тенкови	955					858
Оклопна борб. возила	1824					3.170
Оклопни транспортери	1970					
Арт. оруђа	433					764
ВБР	103					
Минобацачи	1017					
Хеликопт. Ми-24	86					
Бесп. летелица	непоз. број					
Школ. авиони Л-39	26					
Лов. авион МиГ-21	127	49	30	350	300	

Вишкови оружја која се налазе у складиштима⁵

Извор: „Military Balance“, 1994/1995, IISS, London, Octobr. 1994.

Војноиндустријски комплекс, са 80.000 фабрика и више од 100 милиона радника и стручњака, нашао се пред проблемом опстанка. Извоз оружја је смањен, а понуде вишкова биле су такве и толике да су цене знатно опале. Тај војноиндустријски комплекс имао је у 1988. години годишњу производњу оружја, према проценама, од око 350 милијарди долара, од чега је око 34 милијарде долара вредности оружја било усмерено према извозу. И знатан обим војних услуга оствариван је кроз извоз (око 20 милијарди долара), чиме је такође обезбеђиван висок профит војној индустрији. Због тога је војноиндустријски комплекс пружио отпор застоју и тражио је могућност да се трка у наоружању настави, како би научни и производни потенцијал почео да поново ради уносан и профитабилан посао. Само у САД 35.000 фабрика живи од производње оружја, а још 150.000 фабрика учествује у тој производњи. У Русији 62 одсто индустријских потенцијала радило је за војне потребе. Војни гиганти имали су посебне привилегије у свакој земљи, како финансијске (камате, кредити), тако и ценовне. Тим комплексом у западним земљама и САД влада финансијски капитал, па оптимизам света да ће после завршетка тзв. хладног рата доћи до прекида трке у наоружању није био реалан. И, није се дуго чекало, а

⁵ Источна Немачка у складиштима има још 1,2 милиона комада ручног наоружања и 300.000 тона муниције.

отпочео је рат у Персијском заливу 1991. године (Америка, Западна Европа и њихови савезници водили су рат против Ирака), због којег је озбиљно започето оживљавање војних послова. Наиме, отпочела је производња модерних средстава и компаније су нашле богата и сигурна тржишта оружја на просторима Средњег истока. Америчке компаније су већ у периоду 1991–1994. оствариле продају оружја у износу већем од 30 милијарди долара, или више од 50 одсто укупне продаје оружја на тим просторима.

Распад Варшавског уговора утицао је да се значајније смање војни ефективи на простору Европе (табела 8) само у земљама некадашњим чланицама тог блока, док се у осталим земљама света, посебно у западним земљама, САД, Азији и земљама Средњег истока, војни ефективи нису значајније смањили. Ако је и дошло до смањења, оно је било само квантитативно, док су се квалитативно и по разорној моћи војни ефективи повећали. У сваком случају, учињен је напредак, али не код свих равномерно.

Табела 8

Назив		1988.	1994.	Смањење
1		2	3	4
Цео свет	војника	28.000.000	23.500.000	4.500
	тенкова	177.000	135.000	42.000
	авиона	43.000	34.010	4.000
	војн. буџет*	1.000	677	323
САД	војника	2.247.000	1.800.000	447.000
	тенкова			
	авиона			
	војн. буџет	290	286	4
Русија	војника	5.080.000	2.030.000	3.050.000
	тенкова			
	авиона			
	вој. буџет	290	90	200
Земље у развоју	вој. буџет	130	114	16

Стање војних ефектива после 1989. године

*(у милијардама долара)

Рат у Персијском заливу, ратна жаришта и извоз оружја

Због рата у Персијском заливу 1991. године, а и због заинтересованости САД и западних земаља за изворе енергије (нафта и гас) Средњи исток је постао веома значајан за војну индустрију и трговце оружјем.

Војне снаге у свим земљама Средњег истока наоружавале су се модерним оружјем, јер су на том простору и даље, углавном, конфронтиране арапске и муслиманске земље, са једне, и Израел, са друге

стране, а постоје озбиљни сукоби и између арапских земаља. Само шест арапских земаља (Сирија, Јордан, Ирак, Саудијска Арабија, Либија и Алжир) имају више од 3,2 милиона војника и модерно наоружање усмерено против малог Израела као земље која „угрожава“ тако велику територију арапског света. У ствари Израел је „мамац“ за два витална интереса САД и Западне Европе:

- служи као основа за очување виталних интереса тих земаља због извора нафте на тим просторима;

- недефинисаном поделом територија треба да се створи стално жариште сукоба народа и обезбеди сигурно тржиште оружја за војне компаније западних земаља и, посебно Сједињених Америчких Држава.

За сада, тај циљ је постигнут. Према изворима СИПРИ-а, планира се да се у наредних пет година на то подручје извезе оружја и војне опреме и изради војних објеката у вредности од 145 милијарди долара. Само у периоду од 1990. до 1994. године компаније војне индустрије и трговци оружјем продали су оружја и опреме у вредности од 63 милијарде долара.

Друго жариште ратних немира је регион Балкана, у којем су концентрисане стране војне снаге и војна техника (табела 9). На том простору је било шест држава, а распадом СФРЈ створено је још пет, са малим бројем становника (Словенија, Хрватска, Република Српска, Муслиманско-хрватска федерација и Македонија), које су веома погодне за тржиште оружја и војне базе великих сила. Према подацима СИПРИ-а, само су муслимани у периоду од 1991. до 1995. године добили регистровану помоћ за наоружање од муслиманских земаља у вредности од пет милијарди долара. Аналитичари су проценили да ће само Грчка и Турска у наредне три године купити оружје за више од четири милијарде долара. Наоружање босанских муслимана, Хрватске и других минијатурних држава створених на Балканском полуострву, биће прави „рај“ за трговце оружја, посебно из вишкова и складишта Немачке, Западне Европе и Сједињених Америчких Држава. Према подацима француских војних експерата, до сада је унесено оружја и војне опреме на просторе Балкана у износу од 15 милијарди долара. Највећи део је дат као помоћ или је купљен из складишта источних земаља (нарочито из Немачке) по веома ниским ценама. Само крајем 1990. и почетком 1991. године у Хрватску (према мемоарима генерала Шпегелја) допремљено је оружје у огромним количинама. Према енглеском часопису „Економист“, само у 1994. години Хрватска је купила оружја (без онога што је добила као поклон) у вредности од 660 милиона долара. Стварна вредност тог оружја је много већа, јер су цене оружја из складишта Источне Немачке симболичне (авион МиГ-21, који кошта 7–8 милиона долара, продаван је за 1,4 милиона долара, колико сада кошта један бољи тенк). Према истом извору, муслимани су у 1994. години купили оружја за 162 милиона долара из истих извора. Од 1991. године, када

Држава-оружане снаге	Бројно стање				Ратни бродови (разне намене)	Војни буџет (у милијардама долара)
	Људство (у хиљадама)	Тенкови, окл. борбена возила	Артиљеријско-ракетна оруђа / системи (разних калибра)	Борбени авиони (хеликоптери)		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Аустрија	52.000 (КоВ 46.000, РВ 6.000)	159 тенкова, 460 ОТ	429 (хаубица 105 mm, 155 mm, СО „кирасир“, ВБР 128 mm)	30 ЛБА, 24 ЛА, 80 хеликоптера	–	1,54
Мађарска	80.800 (КоВ 63.500 РВ 17.300)	1.350 тенкова, 2 ОТ и БВП	1.018 (хаубица 122, 155, СО–122, ПО ракета „фаланга“ и 9К11 „маљутка“ ПАРС „стрела 2М“ и „стрела 10“)	134 борбена авиона, 39 хеликоптера	–	1,3
Румунија	200.000 (КоВ 161.000, РВ 20.000 РМ 19.000)	2.875 тенкова, 2.638 ОТ	3.700 (ВБР, хаубица 122, 155, 105 mm, ракет. лансера 3–3, ПТ топова 57–100 mm, ПАА 30–100 mm, ракетни системи „куб“ и „стрела 2М“ „дивана“)	486 борбених авиона, 220 хеликоптера	113 мањих и већих војних бродова	1,15
Бугарска	107.000 (КоВ 75.000 РВ 22.000, РМ 10.000)	2.100 тенкова, 1.903 ОТ	2.145 (топова 100, 122, 130 и 152 mm, СО, ВБР, 120 и 130 mm, ракета 3–3 димета 65, 300 и 600 km, ПТ лансера 9К11, „маљутка“ и топова 100 mm, ПАРС „нева“, „круг“ и „куб“)	259 борбених авиона, 44 хеликоптера	69 пловних објеката разне намене	1,31
Грчка	159.300 (КоВ 113.300, РВ 32.000, РМ 24.000)	1.880 тенкова, 2.100 ОТ	1.900 (АРТ ракетних оруђа разног калибра, ПАРС „хок“ и „редај“, ПА топови 23–100 mm)	380 борбених и 150 авиона помоћне авијације, 120 хеликоптера	80 бродова разне намене	4,3
Албанија	40.000 (КоВ 27.000, РВ 11.000 РМ 2.000)	180 тенкова, 250 ОТ	неодређен број хаубица 122–152 mm, ВБР 107 mm. ПТ топова 45–100 mm, ПА топова 23–100 mm	112 борбених авиона, 28 хеликоптера	67 подморница, ТЧ и ПЧ миноловци	0,103

Упоредни преглед основних података о оружаним снагама земаља из окупације СР Југославије
Извор: извештај СИПРИ-а, Стокхолм, 1995. година.

су почели сукоби на том простору, унесено је оружја, по разним основама, у вредности већој од 21 милијарде долара, од чега су Грчка и Турска, за своје потребе, купиле оружја у вредности од шест милијарди долара, а остало је доспело на простор Хрватске, сукобљеним странама Босне и Херцеговине и у друге земље Балкана. У сваком случају, рат је користан за војну индустрију великих сила, као и свих других земаља које производе и продају оружје. На основу анализе, структура продаје оружја зарађеним странама у претходној Југославији је следећа: муниција за стрељачко наоружање, артиљеријска муниција, вишецевни бацачи ракета и одговарајућа муниција (ракете), против-авионско оружје, (топови, ракете), мине, аутоматско оружје, оклопна возила, минобацачи и муниција, артиљеријска оруђа до калибра 155 mm итд.

Треће жариште где су трговци оружја и компаније војне индустрије нашле pogodно тле јесте простор Азије (Централна, Југоисточна и Источна Азија). У том делу света, према подацима СИПРИ-а, из 1994. године, оружане снаге се процењују на више од 7,414.000 војника (Кина – три милиона, Северна Кореја – 1,127.000, Вијетнам – 857.000, Јужна Кореја – 633.000, итд.). Војни буџет се процењује на више од 100 милијарди долара у 1994. години. На тим просторима САД имају 130.000 војника (Јапан, Јужна Кореја). Према подацима СИПРИ-а за 1994/1995. годину и Америчке агенције за контролу наоружања и разоружања (ACDA) у 1994. години највећи извоз наоружања и војне опреме остварен је на просторима Азије – око 7,29 милијарди долара или више од 33 одсто укупног светског извоза оружја те године (Средњи исток 31 и Европа 31 одсто). Поред тих жаришта, на којима се масовније продаје оружје, постоје и друга, од којих су посебно активна: кавкаско, афричко и латиноамеричко.

Производња оружја после 1990. године

После распада Варшавског уговора и прекида трке у наоружавању производња оружја је успорена, а у неким деловима света сведена на минимум. Русија, као један од највећих произвођача оружја пре 1986. године, користила је свега 10–25 одсто капацитета, великим делом је и обуставила производњу. Вишкови оружја су огромни, а извоз је сведен са четири милијарде долара 1989. на свега 1,3 милијарде долара у 1990. години. Према подацима СИПРИ-а и америчке агенције која прати наоружавање и разоружавање у свету, Русија је за војне потребе могла да ангажује до 60 одсто укупних производних капацитета земље. Међутим, ратни сукоби у свету у 1993. години (било их је 38), потенцијална жаришта на Средњем истоку, на Пацифику, у кавкаском региону, на Балкану и у Африци поново су покренули машинерију војноиндустријског комплекса.

Само у тих 11 земаља и у земљама северне Африке у 1993/1994. години произведено је наоружања и војне опреме у вредности од 210 милијарди долара, што је знатно мање него пре 1989, када је вредност производње достигала више од 350 милијарди долара, али је повећање знатно у односу на 1991. годину.

У прве три године (од 1989. до 1992) у западноевропској војној индустрији отпуштено је 100.000 радника, а у Русији више од два милиона. Слично је било и у великим компанијама Сједињених Америчких Држава.⁶

Процењено је да војна индустрија прво мора темељито да реструктурира своју производњу, и да се фузија компанија повећа и убрза. Институт СИПРИ обавио је опсежну анализу „Сто највећих“ у инду-

⁶ „Lochid“ је најавио отказ за 8.000, „Hughes Aircraft“ за 7.000, „General Electric“ за 4.000, „Rockwekk“ за 4.000, „Gruman“ за 3.100, „Northrop“ за 2.500, а „Tehtron“ за 3.000 радника.

стрији наоружања с намером да прикаже каква искушења очекују компаније које производе наоружање и војну опрему у свету и да укаже на правце њиховог деловања (табела 10). Анализом нису обухваћене земље бившег Варшавског уговора, већ само фирме из 15 земаља Европе и 46 фирми из Сједињених Америчких Држава. Од 20 највећих произвођача оружја 15 чине америчке фирме. Од укупно 100 компанија 46 америчких остварује промет од две трећине оружја, а од тих 100 највећих компанија 40 остварује више од половине производње и промета разног оружја.

Табела 10

Број компанија	Земља из које је компанија	Учешће у укупној продаји оружја (у %)			Продаја оружја (милијарде долара)		Укупна продаја оружја 1993 (милиони долара)	Укупан промет (милиони долара)
		1991.	1992.	1993.	1992.	1993.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
46	САД	61,3	59,8	62,4	99,9	97,4	84.052	649.847
38	Зап. Европа	32,3	33,5	30,6	56,6	47,8	61.008	402.731
12	Француска	12,0	13,2	12,0	22,0	18,8	27.968	66.317
11	В. Британ.	9,9	9,9	9,2	16,5	14,3	8.040	29.460
8	Немачка	4,8	5,3	5,2	8,4	8,1	13.100	188.408
2	Италија	3,0	2,3	1,8	5,3	2,8	6.610	91.242
2	Швајцарска	1,1	1,1	0,9	1,3	1,4	1.440	2.762
2	Шведска	0,8	1,0	0,8	1,7	1,2	1.640	2.294
1	Шпанија	0,8	0,7	0,7	1,1	1,1	1.870	20.020
9	Остале зап. земље	4,0	4,1	4,4	7,1	6,9	6.910	154.430
8	Јапан	3,4	3,8	4,2	6,3	6,5	6.530	153.614
1	Канада	9,7	0,3	0,2	0,8	0,4	380	796
7	Земље у развоју	2,4	2,9	2,6	4,1	4,0	4.030	6.694
4	Израел	1,2	1,5	1,5	2,2	2,3	2.330	468
2	Индија	0,7	0,8	0,7	1,2	1,1	1.060	1.158
1	Јуж. Африка	0,4	0,4	0,4	0,7	0,6	640	876
100		100	100	100	231,2	214,7	227.608	1.771.117

Преглед 100 највећих компанија света које производе оружје и учешће у продаји оружја 1991, 1992. и 1993. године

Извор: СИПРИ, Стокхолм, 1994/1995, и други извори

Осцилације у производњи оружја лакше подносе фирме чије је учешће у укупном промету оружја и војне опреме 10 одсто. Неке фирме, као што је „General Dinamics“, 84 одсто промета остварују производњом оружја. Укупна продаја „Сто највећих“ пала је са 167,7 милијарди долара 1992. на 156 милијарди у 1993. години. Значајно је да производња наоружања и војне опреме мањих фирми, у односу на укупну производњу

„Сто највећих“, износи просечно око 10 одсто, а пет највећих производи више од 60 одсто. Извоз оружја је за те компаније приоритетан, па лоби индустријског комплекса сигурно утиче на стварање нових ратних сукоба, а тиме и нових тржишта оружја.

У 1984. години извоз конвенционалног оружја износио је више од 42 милијарде долара, да би у 1993. години опао за половину (око 22 милијарде долара). Од 1990. до 1995. извоз је опадао, а од 1994. године постепено се повећавао, тако да је у 1994. години достигао око 30 милијарди долара. Повећање производње оружја и извоза последица је ратних сукоба, посебно на подручју Средњег истока, Источне и Јужне Азије, Каспијског мора, Балкана и др. Највиднија промена у извозу оружја у 1995. години јесте повећање извоза из Русије, које је износило 17 одсто укупног извоза конвенционалног оружја у односу на свега четири одсто у 1994. години. Тај однос је, истина, лошији него 1986, када је извоз СССР-а износио 43 одсто светског извоза оружја. Сједињене Америчке Државе су остале водећи извозник оружја, с уделом од 44 одсто, али то је мање у односу на извоз 1986. године, када је износио 56 одсто. Ако се упореде највећи извозници оружја у последње две године, види се да је дошло до одређених померања (табела 11).

Табела 11

Земља	1994.	1995.	Повећање– смањење
САД	12.821	9.894	
Русија	962	3.905	
Немачка	2.483	1.964	
Вел. Британија	1.493	1.663	
Кина	744	868	
Француска	1.024	815	
Узбекистан	406	464	
Холандија	588	448	
Чешка	371	326	
Италија	338	324	
Израел	231	317	
Канада	263	301	
Шведска	91	271	
Пољска	117	201	
Словачка	29	178	
Укупно	21.961	21.889	

Преглед извоза конвенционалног оружја 1994/1995 (милиони долара)

У табели је приказан извоз само конвенционалног оружја, и то највећих извозника у последње две године. Ако би се приказао и извоз савременијих система, извоз оружја би био знатно већи. Јер, поред тога

што је „хладни рат“ заустављен, не смањује се трансфер на међународном тржишту оружја. Према подацима СИПРИ-а, у 1995. години трансфер оружја и војних услуга достигао је износ од око 30 милијарди долара. Занимљиво је да се НАТО није знатније смањио иако се распао Варшавски пакт, главни супарник Запада; задржао је постојеће ефективе и „тражи“ послове за извоз оружја, односно изазива сукобе, а онда зараћене стране мири војним ефективима.

Могућности СР Југославије за извоз оружја и других војних услуга

С обзиром на промене настале на територији претходне Југославије треба размотрити могућности и услове под којима би се СР Југославија могла наћи на светском тржишту оружја и у којим регионима.

Тржиште оружја крајем 20. века

У садашње време постоје три главна тржишта оружја у свету:

1) тржиште развијених земаља (Западна Европа, Јапан, Аустралија, Нови Зеланд, Америка и др.);

2) тржиште „трећег света“ (често се под земљама „трећег света“ подразумева 111–140 земаља, међу којима има богатих и сиромашних, као и земаља које су богате изворима нафте);

3) тржиште источних земаља, а то су, углавном, бивше социјалистичке земље, чије су везе и односи покидани, па више не чине компактно тржиште.

Постоји и црно тржиште оружја, које је веома значајно за мале земље. Према неким подацима, вредност купопродаје на том тржишту достиже и 10 милијарди долара. Наиме, многи учесници у ратним сукобима обезбеђују оружје преко црног тржишта.

Тржиште оружја развијених земаља. Период 1988–1991. година карактеришу нагле промене у европској констелацији снага и односа, које утичу на све токове војних ресурса, а посебно на стање тржишта оружја. После уједињења Немачке и распада Варшавског уговора дошло је до наглог опадања производње оружја и отпуштања радника запослених у војноиндустријском комплексу, јер је међународно тржиште оружја било засићено. Пре тога, трка у наоружавању подстицала је производњу оружја. У табели 12 дат је преглед производње одабраних система оружја за период 1977–1987. година – пре рушења Берлинског зида.

Само за десет година произведено је у тим земљама толико оружја да су се могле опремити све армије света. Ако се узме у обзир производња тих система или сличних њима у земљама Азије, Латинске Америке и Африке, вишак оружја у тим условима био је толики да домаће потребе земаља и међународно тржиште нису могли да га апсорбују. Складишта оружја су се пунила, цене су падале, а фабрике су заустављале рад и отпуштале раднике. Извоз оружја је нагло опао

Систем оружја	Количина						Укупно НАТО + ВУ
	НАТО			ВУ			
	САД	Ев. земље и Канада	Свега	СССР	Остале ист. земље	Свега	
Оклопних транспортера	10.300	19.150	29.450	42.000	48.000	90.800	120.250
Тенкова	7.100	10.550	18.650	28.900	24.400	53.300	71.950
Арт. оружја, минобацача, лансера ракета	2.750	6.550	9.300	28.200	35.550	63.750	75.050
Авиона	3.600	6.750	10.350	8.250	19.400	17.650	28.000

Производња главних борбених система у Европи и Америци за период 1977–1987. године.⁷

све до рата у Персијском заливу, када је поново покренут војноиндустријски комплекс. Но, без обзира на то шта се сада дешава наша војна индустрија на тржишту на просторима Европе нема никаквих могућности; отуда, нереални су било какви планови о продаји оружја европским државама и Америци, али на тим просторима постоји могућност за кооперацију у производњи сложених система и система оружја за које се купује лиценца. Предузеће „Утва“ је и раније имало кооперацију с компанијама „Даглас“ и „Боинг“, и то веома успешну, па треба неговати такав облик повезивања.

Тржиште оружја земаља „трећег света“. Економски положај и потенцијали земаља „трећег света“ значајно су се променили, а нарочито неких земаља Средњег истока. Тај простор је до 1990. године био главни купац оружја и инвестиционих послова. Стога, простор и земље „трећег света“ и даље морају бити предмет наше пажње, али селективно, уз економске и друге процене, које морају да буду реалне. Тај простор је под веома великим утицајем војноиндустријског комплекса САД, Француске, Енглеске, Русије, Кине и још неких европских земаља, а наша земља је од 1990. године с њим делимично покидала везе. Наиме, рат у Босни је значајно утицао на односе и поверење који су били раније успостављени. Приликом процене тржишта оружја земаља „трећег света“ требало би узимати у обзир следеће:

1) већ 30 земаља „трећег света“ има развијене капацитете који могу озбиљно да конкуришу на тржиштима класичног оружја Азије, Африке, Латинске Америке, Средњег и Блиског истока (Бразил, Аргентина, Египат, Индија, Пакистан, Северна Кореја, Јужна Кореја, Јужноафричка Република, Иран, Ирак и др.). Ирак је веома оштећен у рату у Персијском заливу, али ће ипак на том простору, с обзиром на богатство нафтом, бити основа за даљу озбиљну сарадњу. То може бити повољна прилика нашој војној индустрији и Савезној дирекцији за

⁷ Међународно тржиште оружја, исто, стр. 184, и СИПРИ, 1994.

промет наоружања (СДПР) за поновно упостављање не само куповине и продаје оружја, већ и за војну сарадњу широких размера. Том послу се мора прићи стручно и пословно, уз поштовање наших оперативних и финансијских могућности. Научна и производна кооперација на заједничком развоју и производњи вишецевног ракетног система „Оркан“ показала се веома успешно и треба на таквим основама развијати односе. То је земља будућности, јер је, после Саудијске Арабије, најбогатија нафтом на просторима Блиског истока. И са другим земљама које су развиле или су у фази развоја војне индустрије могу да се успоставе и односи кооперације, али увек треба имати на уму да су те земље и озбиљна конкуренција, на коју раније нисмо обраћали пажњу, с обзиром на наш повољнији положај. На табели 13 дат је преглед земаља „трећег света“ које су у фази производње сложених борбених система.

Табела 13

Борбени систем	Број земаља „трећег света“ – произвођача
Авиони ловци	12
Лаки авиони	13
Вођене ракете	8
Ратни бродови	12
Подморнице	4
Артиљеријска оруђа	10
Војна возила	11
Тенкови	3

Мора се стручно истражити могућност за сарадњу и производно-истраживачке кооперације наших института и фабрика са неким од тих земаља и створити могућности за веће, квалитетније и дугорочније запошљавање наших постојећих капацитета;

2) Треба добро и стручно изучити и оценити економски положај и могућност земаља „трећег света“. У 1995. години те земље су имале спољне дугове у износу од 1.613 милијарди долара (билион и 613 милијарди долара), и тај дуг се све више повећава. Рат у Персијском заливу и санкције осиромашили су Ирак. Иранско-ирачки рат (1980–1988) нанео је штету од 725 милијарди долара (само ирачки дуг износи 80 милијарди долара). Ангола је у рату од 1975. године, и њени спољни дугови износе више од 30 милијарди долара. И друге земље су претрпеле штете и осиромашиле (Египат, Сирија, Јордан, Либија, Алжир и др.);

3) Од укупно 23 земље Средњег и Блиског истока и северне Африке само осам земаља може да буде озбиљан партнер за разговоре (Иран, Израел, Кувајт, Либија, Катар, Саудијска Арабија, Египат и Ирак). Неке од земаља на тим просторима (Сирија, Судан, Јемен,

Сомалија и Јордан) имају већи дуг од годишњег бруто-националног производа. У сваком случају, тај регион има услове за пословне односе јер има 61 одсто резерви нафте света. Према подацима аналитичара, у наредних пет година на тим просторима ће се продати оружја за 140 милијарди долара.

Процене Алана Томаса, директора Организација извозних служби за продају оружја (*DESO*) из Велике Британије, о стању на тржишту оружја 1994. године на тим просторима су следеће:

- Велика Британија је 1993. године на Средњи исток испоручила оружје у вредности од три милијарде долара, и такав тренд и даље очекује;

- амерички извори процењују продају главних система оружја на Средњи исток у износу око 18 милијарди долара годишње;

- Француска – девет милијарди долара годишње;

- Руси не испоручују оружје Ираку, јер је под санкцијама, и чекају на то тржиште на које су раније испоручивали оружје.

Средњем истоку је испоручена половина укупне продаје оружја земаља „трећег света“.⁸ Према подацима из истих извора, испорука оружја на те просторе креће се како је приказано у табели 14.

Табела 14

Земља	1985–1988.	1989–1994.
САД	14 милијарди	36 милијарди
СССР (Русија)	28 „	6,3 „
Вел. Британија	20 „	3 „
Француска	5 „	6 „
Кина	9 „	1,7 „
Остале земље	20 „	10 „
Укупно	96 милијарди	63 милијарде долара

Само САД, после операције „Пустинска олуја“, уговорице су извоз оружја на те просторе 1991. године 21 милијарду, а 1993 – 33 милијарде долара, па је готово сигурно да је за те послове рат у Персијском заливу био потребан мултинационалној коалицији. Очигледно, на тим просторима имају могућности за извоз многе војне фабрике и трговци, па ни наши произвођачи нису без изгледа;

4) Земље Подсахарске Африке су сиромашне и ниједна од њих нема позитиван платни биланс. Десет земаља има већи дуг од годишњег националног бруто-производа (Замбија, Танзанија, Заир, Ангола, Мозамбик, Нигерија, Конго, Мали, Мауританија и Сенегал). Катастрофална суша, која је више година захватала те земље, потпуно је уништила националне економије па у њима влада глад с неслућеним

⁸ Трговци оружјем усмерили су се у богате регионе, односно тамо где има много новца (нафте), па би и наши трговци оружјем морали да се нађу на тим просторима.

последикама. Отуда те земље за извесно време нису у стању да буду купци оружја без велике финансијско-кредитне подршке, па није реално очекивати продају оружја на тим просторима;

5) Од 26 земаља Азије и Океаније, према економским показатељима ММФ, седам земаља је презадужено или се налази у фази да то буду (Бангладеш, Пакистан, Индија, Тајланд, Малезија, Индокина и Филипини). У сваком случају, тај регион, и свака земља појединачно, имају могућности за успостављање пословних односа у вези с трансфером оружја или за пословнотехничку сарадњу, односно за произвођачко-развојну кооперацију. Са Кином и Индијом треба успоставити кооперативне односе у производњи сложених борбених система;

6) Половина земаља Латинске Америке (од 26 земаља) има економске потешкоће (Боливија, Еквадор, Перу, Никарагва, Куба и др.). Бразил и Аргентина имају развијену војну индустрију и раније су нам озбиљно конкурисали на простору Средњег истока и Северне Африке. На тим просторима немамо велике могућности за продају оружја, али уз помоћ вештих агената и пословних људи могу повремено да се добију послови (нарочито продаја муниције и лаког оружја), а могућа је и кооперација.

Тржиште оружја бивших социјалистичких земаља. Сасвим је сигурно да на тај простор не треба рачунати, јер се са њега може увозити оружје и то по веома ниским ценама. У наредном периоду реална је могућност истраживачко-производне кооперације у развоју и производњи сложених борбених система са бившим совјетским републикама и са Русијом. Са Румунијом смо имали веома развијену развојну и производну кооперацију на производњи авиона „орао“ и авионског мотора „випер“. То су били значајни послови и требало би их реално оценити у садашњим условима (Утва, војни институти итд.). Осим тога, имали смо веома развијену кооперацију у производњи и са Русијом (бивши СССР), посебно „Прва петолетка“ – Трстеник, „Крушик“, и други. Међутим, за сада нема изгледа за неке озбиљније послове, јер су све земље на тим просторима осиромашене.

Закључак

1. Светско тржиште оружја је реалност 20. века, нарочито његове друге половине. Од 1955. до 1985. године из развијених западних земаља, САД и СССР-а извезено је оружја у вредности већој од 1.000 милијарди долара. Осамдесетих година, све до рушења Берлинског зида, вредност годишњег извоза оружја достигала је више од 30 милијарди долара, а вредност војних услуга (обука, школовање, изградња објеката и др.) око 15 милијарди долара.

Вредност произведеног оружја у том времену износила је од 200 до 300 милијарди долара, а 80.000 војних фабрика запошљавало је око 100

милиона радника и стручњака. Оружане снаге које су апсорбовале оружје из војних фабрика директном куповином или преко међународног тржишта оружја имале су око 28 милиона војника.

2. Због рушења Берлинског зида 1989. године, распада Варшавског уговора 1991. године и распада СССР-а 1991. године дошло је до промена у војноиндустријском комплексу, па и на тржишту оружја. Настао је застој у производњи оружја а фабрике су отпуштале раднике. У САД и Западној Европи, само за три године, без посла је остало 300.000 радника из војних фабрика. Русија и земље источне Европе обуставиле су око 80 одсто производње оружја.

3. Вишкови оружја су веома велики (табела 7), а цене оружја падају. Источна Немачка је у складиштима оставила само муниције више од 300.000 тона. Уједињена Немачка постала је центар за давање поклоне у оружју и за продају по ниским ценама. Црно тржиште оружја постало је доминантно, па се преко њега заобилазе државне институције и државни канали продаје оружја. Сматра се да се тим каналима продавало тих година оружја у вредности већој од 10 милијарди долара годишње, и то није обухваћено статистичким подацима о продаји оружја. Ти вишкови оружја ће дуже времена утицати на производњу оружја и продају новопроизведеног оружја (аналитичари процењују да то може трајати и до пет година).

4. Рат у Персијском заливу поново је активирао значајан део војних механизма Запада, који се ни после распада Источног блока, није осетније смањио. Тржиште оружја се поново активира. Нови ратни сукоби (Босна, каспијски простори, Средњи исток, Африка и др.) покренули су продају оружја и већ 1995. године она је достигла суму од 34 милијарде долара. По свему судећи, Америка је најодговорнија за активирање тих тржишта. Само у 1995. години произвела је оружја у вредности од 126 милијарди долара, а на светско тржиште дала је више од 55 одсто укупног извоза оружја те године.

5. Покидане су везе и односи у свету које је Југославија имала. С обзиром на окружење, мораће да има војну индустрију, јер све земље са више од 10 милиона становника, па и мање, имају војну индустрију као ослонац и основу за одбрану. Наиме, мора се имати индустрија која производи оружје за масовну употребу, муницију, артиљерију, ПТ и ПВО преносне ракетне системе, вишецевне лансере и муницију за њих итд. Такво оружје се тражи и на међународном тржишту оружја, па се за њега може наћи купац. Војна индустрија мора да рачуна и на могућност продаје дела оружја да би се смањили сопствени развојно-произвођачки трошкови. Пошто се сада на тржишту оружја сасвим мало плаћа у готовом новцу, кредитно-финансијски односи су основа да се земља може појавити на тржишту оружја. Банкарски механизам или нека друга форма мора обезбедити делимично финансирање извоза, а мора се рачунати и са другим облицима финансирања који се приме-

њују у свим купопродајним односима везаним за оружје: бартер-послови, компензације, контраиспоруке, верижна трговина, офсајт послови итд.

Посебан облик изласка на тржиште оружја је модел производне кооперације са земљама Средњег истока, па и развијеним земљама (Ирак, Иран, Индија, Кина, и друге). Тај вид сарадње је сада веома чест, а ми смо га раније успешно користили и остварили значајне финансијске резултате. Изградња војних инсталација, војних фабрика, војних болница, аеродрома, самостално или у сарадњи са другима, може бити реалан начин за излазак на тржиште оружја и војних услуга.